

رشد خلاقیت و شاخص‌های آن در اسلام و روان‌شناسی

جعفر علی‌گرمی

ابوالفضل ساجدی

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

۱۳۹۴

این پژوهش با حمایت مالی مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری در سال ۱۳۹۲ در مرکز پژوهش کاربردی اقتصادی اجتماعی قدر به انجام رسیده است.

سرشناسه	علی جمفر،
عنوان و نام پدیدآور	شد - اخلاقیت: تخصص‌های آن در اسلام و روان‌شناسی / مؤلف جمفر علی‌گلی، ابوالفضل ساجدی.
مشخصات نشر	قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، انتشارات، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	۳۶۰ ص: جدول.
فرست	مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۱۸۰: روان‌شناسی؛ ۸۵.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۴۱۱-۹۵۳-۸
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا.
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	اخلاقیت.
موضوع	اخلاقیت -- جنبه‌های مذهبی - اسلام.
موضوع	اندیشه و تفکر اخلاق.
موضوع	اخلاقیت در کودکان.
شناسه افزوده	ساجدی، ابوالفضل،
شناسه افزوده	مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، انتشارات.
رده‌بندی کنگره	BF۴۰۸/س۲ر۵
رده‌بندی دیویی	۱۵۳/۳۵
شماره کتاب‌شناسی ملی	۳۹۵۲۶۸۵

۱۱۸۰

شمارهٔ ردیف

روان‌شناسی-۵۰

شمارهٔ موضوعی

۱۳۹۴-۴۵

■ رشد خلاقیت و شاخص‌های آن در اسلام و روان‌شناسی

● تألیف: جعفر علیگی و ابوالفضل ساجدی

● ناشر: انتشارات مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

● چاپ: نگارش

● نوبت و تاریخ چاپ: اول، پاییز ۱۳۹۴

● شمارگان: ۱۰۰۰

● قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

● دفتر مرکزی: قم، خیابان شهدا، کوی ممتاز، پلاک ۳۸

● تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۳۳۲۶

● شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

● تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۶۲۹

● آفتاب پنهان: ۰۹۱۹۲۵۱۱۰۳۶

شابک: ۸-۹۵۳-۹۱۱-۹۶۴-۹۷۸

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست

۱۳	سخن مرکز
۱۵	مقدمه و کلیات
۲۱	پیشینه
۲۳	روش تحقیق
۲۵	سؤال‌های پژوهش
۲۵	روش گردآوری اطلاعات
۲۵	پایایی پژوهش
۲۶	روایی پژوهش
۲۷	روایی محتوای مؤلفه‌های خلاقیت
۲۹	بخش اول: چیستی خلاقیت
۳۱	فصل اول: مفهوم‌شناسی خلاقیت چیستی خلاقیت و رفتار خلاقانه
۳۴	تفکر خلاق یا واگرا
۳۶	خلاقیت و هوش
۳۸	ویژگی‌های افراد خلاق
۳۹	مفهوم‌شناسی خلاقیت در منابع اسلامی
۴۰	«خلق»
۴۲	«بدع»
۴۳	«حیله»

۴۷	«فطن»
۴۹	«حکم»
۵۲	«حزم»
۵۴	«عقل»
۵۸	نتیجه‌گیری
۵۹	فصل دوم: الگوهای اخلاقی
۶۱	الگوی اخلاقی آماویل
۶۲	۱. مهارت
۶۳	۲. مهارت‌های تفکر خلاق
۶۴	۳. انگیزه
۶۶	الگوی مؤلفه‌های آریستو
۶۸	۱. تفکر و رفتار متعادل
۶۹	۲. تفکر و اطلاعات عمومی
۷۰	۳. مهارت و دانش تخصصی
۷۱	۴. تمرکز بر وظیفه و تعهد به آن
۷۱	۵. انگیزه
۷۱	۶. گشودگی به تجربیات جدید و تحمل ابهام
۷۲	شرایط محیطی
۷۲	الگوی اخلاقی در اسلام
۷۴	۱. دانش عمومی
۷۸	۲. دانش تخصصی
۷۹	۳. تجربه تخصصی
۸۳	۴. رشد کمی و کیفی تفکر و ایده
۸۸	۵. تلاش فراوان
۹۲	۶. ایمان و انگیزه
۹۸	۷. ایمان، انگیزه درونی و مسئولیت‌پذیری
۱۰۵	نتیجه‌گیری
۱۰۶	شاخص‌های مؤلفه‌های اخلاقی

۱۱۱	فصل سوم: مراحل خلّاقیت
۱۱۱	مراحل خلّاقیت از نگاه پركينز
۱۱۳	مراحل خلّاقیت از نگاه اسپورن
۱۱۴	مراحل خلّاقیت از نگاه آمابيل
۱۱۵	نقش محيط در الكوى آمابيل
۱۱۹	فصل چهارم: مباني، اصول و اهداف خلّاقیت در متون اسلام
۱۱۹	مباني تربيت خلّاقانه
۱۲۰	۱. تفاوت استعدادها
۱۲۱	۲. گرايش به جمال
۱۲۳	۳. گرايش به استقلال و آزادى
۱۲۵	۴. گرايش به حقيقت‌گرایی و کنجکاوى
۱۲۶	اصول تربيت خلّاقانه
۱۲۷	۱. علم‌گرایی و تفکر
۱۲۸	۲. توجه به تفاوت‌های فردی
۱۲۸	۳. رعايت گام‌های رشد
۱۳۰	اهداف تربيت خلّاقانه
۱۳۲	اسلام و اهداف تربيت خلّاقانه
۱۳۲	الف) بارورى اندیشه‌ها
۱۳۲	ب) پويایی جامعه
۱۳۳	ج) فراگیرى پرتوى از خالقیت الهی
۱۳۵	د) خلّاقیت در عبادت
۱۳۸	نتیجه‌گیری
۱۴۱	بخش دوم: روش‌ها و آسیب‌های رشد خلّاقیت
۱۴۱	مقدمه
۱۴۵	فصل اول: مراحل حل مسئله خلّاقانه
۱۴۹	شناخت، کنترل و هدايت هيچان
۱۵۲	نکته بسیار مهم
۱۵۳	ايجاد هيچانات مثبت و پرهيز از بروز احساسات منفی

تشخیص و تعریف دقیق مسئله	۱۵۵
۱. گام اول	۱۵۷
۲. اجرای روش‌ها	۱۵۸
۳. تشخیص آغازگر	۱۵۹
۴. تبدیل مسئله به فرصت	۱۵۹
۵. ساختار زبانی مؤثر	۱۶۰
۶. بازنمایی ذهنی	۱۶۱
جمع‌آوری اطلاعات	۱۶۲
تعین هدف‌های سه‌گانه	۱۶۲
تشخیص موانع	۱۶۶
هزینه زمانی مناسب	۱۶۷
توکل و توسل	۱۶۷
پراکندن ایده‌ها	۱۶۹
ثبت ایده‌ها	۱۷۰
تشویق گروه	۱۷۱
تعداد اعضای گروه	۱۷۲
مرحله جمع‌بندی راهکارها (تصمیم‌گیری)	۱۷۲
تفاوت افراد خبره و مبتدی	۱۷۴
نکات و شرایط بسیار مهم	۱۷۵
جدول شاخص‌های مراحل و شرایط خلاقیت	۱۷۸
شاخص تشویق	۱۷۹
فصل دوم: روش‌های رشد تفکر خلاق	۱۸۳
روش هم‌اندیشی	۱۸۵
آیه‌ای کلیدی	۱۹۰
با چه کسانی مشورت نکنیم	۱۹۶
الف) تکنیک بارش فکری	۲۰۰
قوانین تکنیک	۲۰۲
مواقعی که از تکنیک بارش فکری استفاده می‌شود	۲۰۳

۲۰۳	(ب) تکنیک گروه اسمی
۲۰۵	مواقعی که از تکنیک گروه اسمی استفاده می‌شود
۲۰۵	(ج) تکنیک بارش فکری دایره انتقال
۲۰۷	(د) تکنیک بارش فکری معکوس
۲۰۸	(ه) تکنیک بارش فکری فردی
۲۰۸	روش افزایش کمیت و کیفیت تفکر و ایده‌ها
۲۱۰	۱. اعتماد نکردن به حواس ظاهری
۲۱۰	۲. ارزش‌ها و الگوهای غلط فکری
۲۱۲	۳. فراموشی از فهم ابتدایی
۲۱۳	۴. یافتن نقاط ضعف فکری
۲۱۴	۵. شناخت نیازات درون
۲۱۵	۶. یادداشت‌برداری
۲۱۵	۷. تقویت حرکت و تفکر بهتر
۲۱۶	۸. توجه به پیامدها
۲۱۹	الف) تکنیک تفکر جانبی
۲۲۳	(ب) تکنیک درنگ خلاق
۲۲۴	(ج) تکنیک PMI
۲۲۶	تمرین‌های تکنیک
۲۲۷	روش تخیل و نگاه به جوانب
۲۲۹	۱. تکنیک تخیل خلاق
۲۳۰	آسیب‌های روش تخیل
۲۳۱	۲. تکنیک نوشتن خلاق
۲۳۲	روش متناظریابی
۲۳۳	۱. تکنیک بدیعه‌پردازی
۲۳۶	مثال
۲۳۸	تمرین
۲۳۸	مزایای این مهارت فکری عبارت‌اند از:
۲۳۹	نقص‌های بدیعه‌پردازی

۲۳۹	۲. روش ایجاد ارتباط
۲۴۰	تمرین
۲۴۱	روش پرسش‌گری
۲۴۲	تکنیک اسکمپر یا سؤالات ایده‌برانگیز
۲۴۳	روش اجرا
۲۴۴	شرایط پاسخ‌های تقویت‌کننده تفکر خلاق
۲۴۵	الف) به‌کارگیری قوه تخیل
۲۴۵	ب) به‌کارگیری حواس دیگر
۲۴۶	ج) طرح سؤالات انشعاب‌پذیر
۲۴۶	د) شبهه «اتفاق می‌افتاد اگر...؟»
۲۴۷	ه) به چه طریقی مختلف
۲۴۷	و) سؤالات مختلف
۲۴۷	روش تحلیل اطلاعات
۲۴۸	۱. تکنیک نقشه ذهنی
۲۵۰	۲. تکنیک نمودار استخوان ماهی
۲۵۳	۳. تکنیک جدول فهرست صفات
۲۵۴	تمرین
۲۵۴	روش الگوبرداری از طبیعت
۲۵۷	نتیجه‌گیری
۲۵۸	شاخص روش‌های رشد تفکر خلاق
۲۶۱	فصل سوم: زمینه‌سازی رشد خلاقیت در کودکان
۲۶۲	تقویت انگیزه برای خلاقیت در کودکان
۲۶۴	مهم‌ترین ابزار تقویت انگیزه در کودکان و نوجوانان
۲۶۴	۱. ایجاد روحیه مبارزه‌جویی
۲۶۴	۲. تعادل و اعتماد به نفس
۲۶۵	الف) شناخت توانایی و علایق درونی
۲۶۷	ب) تشویق بجا، مناسب و به‌اندازه
۲۶۷	ج) واگذاری حق انتخاب و تصمیم‌گیری

۲۶۹	۳. عادت به کسب تجربه و پذیرش خطر.....
۲۷۰	۴. روحیه تلاش و پشتکار.....
۲۷۱	۵. ایجاد روحیه امید.....
۲۷۱	روش‌های پرورش خلاقیت در کودکان.....
۲۷۱	بازی.....
۲۷۴	چند نکته مهم.....
۲۷۶	رشد خلاقیت با خاک‌بازی.....
۲۷۹	رشد توانایی‌ها و مهارت‌های مختلف کودکان با آب‌بازی.....
۲۸۱	تکنیک ایفای نقش.....
۲۸۲	مطالعه خلاق.....
۲۸۴	نتیجه‌گیری.....
۲۸۷	فصل چهارم: آسیب‌های رشد و نگر خلاق.....
۲۹۱	پیش‌فرض‌های نامناسب.....
۲۹۵	ترس از ریسک.....
۲۹۷	عجله و شتاب.....
۲۹۹	عادت به تقلید.....
۳۰۰	اصرار و پافشاری.....
۳۰۲	بی‌احترامی به عقاید غیرعادی.....
۳۰۳	ارزیابی و انتقاد مکرر.....
۳۰۵	کمبود امکانات.....
۳۰۶	شکست و ناامیدی.....
۳۰۷	محدودیت و سخت‌گیری.....
۳۱۰	پر خوری.....
۳۱۱	مقابله با حس شوخ‌طبعی.....
۳۱۳	تنیدگی یا فشارهای روانی و بدنی.....
۳۱۵	محیط غیرخلاق.....
۳۱۶	خودکم‌بینی و احساس حقارت.....
۳۱۶	تأکید افراطی بر جنسیت.....

۳۱۷	 به‌اندادن به تخیلات
۳۱۸	 کمال‌گرایی افراطی
۳۲۱	 بازدارنده‌های خلاقیت کودکان
۳۲۳	 ۱. تحمیل نقش بزرگ‌سال
۳۲۴	 ۲. به‌جای کودک فکرکردن
۳۲۵	 ۳. ترس از کثیفی و خراب‌کاری
۳۲۶	 ۴. تأکید بر یادگیری طوطی‌وار
۳۲۷	 ۵. بی‌اعتنائی به ارتباط عاطفی
۳۲۹	 ۶. سخت‌گیری برای همرنگ شدن
۳۲۹	 ۷. ایجاد جو رقابت
۳۳۰	 جدول شاخص‌های آسیب‌زا
۳۳۳	 فصل پنجم: رشد خلاقیت در مدرسه
۳۳۳	 کلاس درس خلاقیت‌محور
۳۳۵	 فضای باز ایده‌دهی
۳۳۸	 نقش الگویی معلم
۳۳۸	 تشویق اندیشه‌ها و پیشرفت‌های بکر و ناب
۳۴۲	 نتیجه‌گیری
۳۴۵	 کتابنامه
۳۴۵	 منابع فارسی
۳۵۰	 منابع عربی
۳۵۲	 منابع لاتین
۳۵۵	 پیوست ۱؛ جدول مستندات و مؤلفه‌های خلاقیت

سخن مرکز

انقلاب اسلامی ایران مبتنی بر هویت اسلامی، با هدف احیای فرهنگ و تمدن اسلامی و ساختن جامعه‌ای پیشرفت‌گرا که تأمین‌کننده سعادت دنیا و آخرت انسان باشد، به وقوع پیوست؛ جامعه‌ای که از آخرین دستاوردهای علمی و فناوری برخوردار شده باشد و آنها را برای نیل به ارزش‌های متعالی اسلام به کار گیرد. رسیدن به چنین هدفی مستلزم داشتن الگویی جامع است. این الگو باید به روشی تدوین شود که از یک سو، امکان دستیابی افراد جامعه به حیات طیبه را فراهم آورد، و از سوی دیگر، قابلیت آن را داشته باشد که به جهان عرضه شود. بدیهی است که چنین الگویی با آنچه از سوی تمدن غربی عرضه شده و به الگوهای توسعه معروفند، تمامیت بنیادین خواهد داشت.

به دلیل عدم پذیرش چنین مدلی از توسعه‌یافتگی، امام معظم رهبری ادام‌الله‌ظله الشریف، واژه پیشرفت را به جای توسعه برگزیدند و فرمودند: «ممکن است پیشرفتی که ما می‌گوئیم، با آنچه که امروز از مفهوم توسعه در دنیا فهمیده می‌شود، رجوع مشترکی داشته باشد - که حتماً دارد - اما در نظام واژگانی ما، کلمه پیشرفت معنای خاص خودش را داشته باشد که با توسعه در نظام واژگانی امروز غرب، نایستی اشتباه بشود. آن چه ما دنبالش هستیم، لزوماً توسعه‌ی غربی - با همان مختصات و با همان شاخص‌ها - نیست.» (مقام معظم رهبری در دیدار استادان و دانشجویان کردستان (۱۳۸۸/۰۲/۲۷))

مرکز پژوهش کاربردی اقتصادی اجتماعی قدر در راستای تحقق منویات مقام معظم رهبری نسبت به تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، تمرکز خود را بر تدوین اهداف، مبانی، راهبردها و شاخص‌های این الگو قرار داد. تحقیق حاضر از مجموعه

فعالیت‌های پژوهشی است که به همت حجج اسلام آقایان دکتر ابوالفضل ساجدی و جعفر علی‌گلی انجام پذیرفته است. راهنمایی‌های استاد ارجمند جناب آقای دکتر پرویز داودی و اعضای شورای علمی مرکز آقایان: نعمت‌اله پناهی، سیدعبدالحمید ثابت، محمدجمال خلیلیان اشکذری، مهدی رجایی‌نیا، سیدمحمد کاظم رجایی و حسن یوسف‌زاده، در به ثمر رسیدن این اثر کارساز بوده است. از همه این عزیزان صمیمانه سپاسگزاریم. همچنین از معاونت پژوهش مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی و انتشارات بن مؤسسه صمیمانه سپاسگزاریم و از خدای بزرگ برای آنها اجر و پاداش مسئلت می‌کنیم.

مرکز پژوهش کاربردی
اقتصادی اجتماعی قدر

www.ketab.ir

مقدمه و کلیات

رشد، تغییر تدریجی صفتی در مسیر فعلیت بخشی به استعدادهاست. یکی از زوایای وجودی انسان که توان شکوفایی دارد، خلاقیت است. تحقیقات - از پنج دهه گذشته تاکنون - خلاقیت را پدیده‌ای انعطاف‌پذیر و دارای قابلیت رشد معرفی کرده‌اند. تورنس^۱ با توجه به نتایج تحقیقات خود می‌نویسد می‌توان دسته‌ای از اصول را آموزش داد که به واسطه آن، هر فرد می‌تواند ایده‌های فراوان و با کیفیت‌تری نسبت به قبل از آموزش، از خود بروز دهد.^۲

خلاقیت، نوعی توانمندی ذهنی است که با نگاه متفاوت به یک مسئله، می‌توان راهکار جدیدی مطرح ساخت و آن را به شکل سودمند درآورد.^۳ اما نوآوری^۴ به عقیده برخی اندیشمندان، نتیجه و محصول تفکر خلاق است.^۵ همچنین خلاقیت غیر از حل مسئله است. دی‌زوریللا و نزو،^۶ حل مسئله^۷ را فرایندی شناختی - رفتاری معرفی می‌کنند که طی آن فرد یا گروه تلاش می‌کند تا مشکلاتی را که روزانه با آنها روبرو هستند

1. Torrance, Ellis Paul.

۲. حسینی، ماهیت خلاقیت و شیوه‌های پرورش آن، ص ۷۲.

3. Sternberg, Robert J, *Handbook of Creativity*, Cambridge CB2 2ru UK, 1999, p450.

4. Innovation.

۵. هاشمی و همکاران، «بررسی ارتباط انواع سبک تفکر با خلاقیت و نوآوری مدیران مدارس شهرستان لامرد»، پژوهش در برنامه‌ریزی شهری، سال هشتم، دوره دوم، شماره ۳۰، ۱۳۹۰.

6. Thomas J. D'Zurilla and Arthur M. Nezu.

7. Problem Solving.

تشخیص دهند و راهکارهای مؤثری برای آن بیابند.^۱ در نتیجه حل مسئله، رفع مشکل است و ضرورتی ندارد که برای حل تک‌تک مسائل زندگی خلاقیتی وجود داشته باشد.^۲ باین حال هر خلاقیتی نوعی حل مسئله است چراکه مشکل یا مسئله را به شکل جدید و مفید حل خواهد کرد.

نیروی ذهنی خلاقیت در مکتب فکری اسلام از اهمیت زیادی برخوردار است. امام سجاده علیه السلام در دعای خود برای مسلمانان افزایش قدرت خلاقیت و کاهش این توانمندی را برای «دشمنان اسلام» از خداوند درخواست می‌کند.^۳ به دلیل اهمیت این موضوع، در منابع اسلامی برای خلاقیت، مؤلفه‌ها، مشوق‌ها و روش‌های رشد متعددی برداشت می‌شود و این پژوهش می‌کوشد این شرایط و روش‌ها را شناسایی و معرفی کند.

مناسب‌ترین سبک فکری، بر اساس منابع اسلامی، سبک حل خلاقانه مسائل زندگی است، امام صادق علیه السلام زندگی کامل و شیرین را به ظرفی تشبیه می‌کند که دو سوم آن را زیرکی دربرمی‌گیرد و یک سوم آنی را بی‌توجهی به برخی مسائل تکمیل می‌شود و زندگی به این سبک، سالم و شاد می‌گردد.^۴ روشن است که این سبک مواجهه با مسائل زندگی، می‌طلبد که فرد همواره در روندهای مشکلات زندگی شیوه‌های مختلف را در نظر بگیرد و از سرمایه فکری و تجربی بیشتری برخوردار باشد. البته در رابطه‌ای تکاملی، زیاد اندیشیدن و ساده عبور نکردن از مشکلات، نیز طبق بیان امیرالمؤمنین علیه السلام

۱. D'Zurilla & Nezu, problem solving therapy, Handbook of Cognitive behavior Therapy, Dobson, Third Edition, Guilford press, 2010, p199.

۲. البته در ادامه می‌آید که ذهن نیاز دارد تا گاهی اوقات حتی در مسائل عادی زندگی نیز به شیوه متفاوت عمل شود زیرا عادت به شکستن عادت‌ها یکی از راه کارهای اساسی برای رشد خلاق است.

۳. «اللَّهُمَّ وَ قُوْ بِذَلِكَ مَحَالِ أَهْلِ الْإِسْلَامِ... وَ أَذْهَلْ قُلُوْبَهُمْ عَنِ الْاِخْتِيَالِ»؛ «بار خدایا به وسیله آنچه دربارہ دشمنان درخواست شد، نیروی حيله مسلمانان را نیرومند ساز ... و قلب‌های کفار را از حيله فراموشی ده» علی بن الحسین علیه السلام، الصغيفه السجديه، ص ۷۰.

۴. «وَ اعْلَمْ يَا بَنِيَّ أَنَّ صَلَاحَ الدُّنْيَا بِخَدَائِرِهَا فِي كَلِمَتَيْنِ إِمْتِلَاحِ شَأْنِ الْمَعَاشِ مِلَّةٌ مَكِّيَالُ ثَلَاثَةِ فُطْنَةٍ وَ ثَلَاثَةُ تَغَافُلٍ لِأَنَّ الْإِنْسَانَ لَا يَتَغَافَلُ إِلَّا عَنْ شَيْءٍ فَذَرْعُهُ فَقَطَّنَ لَهُ»؛ «ای فرزندانم بدان که سامان یافتن همه امور دنیا در دو کلمه است: اصلاح و سامان دهی زندگی، به پری پیمانه‌ای است که دو سوم آن زیرکی و یک سوم آن تغافل است، زیرا انسان به تغافل از چیزی روی نمی‌آورد مگر بعد از آن که آن را بشناسد و متوجه آن شود» علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۶، ص ۳۳۱.

موجب تقویت خلاقیت می‌شود.^۱ همچنین برای تشویق خلاقیت در جوانان، اهل بیت (علیهم‌السلام) ملاک برتری افراد را در زیرکی و خلاقیت آنها و نه در زیبایی ایشان عنوان کرده‌اند^۲ و با این شیوه، تفکر خلاق را در جوانان تشویق می‌نمایند.

امروزه جوامع بشری، به دلایل رویارویی با تحلیل منابع طبیعی، فزونی تبادل اطلاعات و ارتباطات، وابستگی متقابل میان کشورها، سبقت برخی کشورها و سرعت فزاینده تغییرات، نیاز به پرورش خلاقیت^۳ را بیشتر احساس می‌کنند در این زمان افراد باید برای رویارویی با مسائل و مشکلات جدید بی‌شمار، آماده طرح راهکارهای نو باشند. افراد تهرهوش، خلاق و صاحبان اندیشه‌های نو و مبتکرانه، به‌عنوان گران‌بهارترین سرمایه، از جایگاه بسیار ارزشمندی برای جامعه خویش برخوردارند، به‌طوری‌که به عقیده توین‌بی^۴ شانس به دست آمدن نیروی خلاق، می‌تواند موضوع زندگی و مرگ هر جامعه‌ای باشد.^۵ به همین دلیل قدرت خلاقیت ذهن، نه تنها از مسائل ضروری برای هر اجتماعی است، بلکه شرط بقا، جامعه و شاه‌کلید پیشرفت برای آنهاست. توشیو دوکو^۶ رئیس فدراسیون ملی صنایع ژاپن و مدیر شرکت توشیبا می‌گوید:

ما نه هیچ منبع طبیعی داریم و هیچ قدرت نظامی. ما فقط یک منبع در اختیار داریم، ظرفیت «ابداع مغزهایمان». این همان منبع پایان‌ناپذیر است. باید آن را بسط داد، تربیت کرد، تمرین داد و مجهز ساخت. این قدرت ذهن، خواه‌ناخواه در آینده نزدیک به‌صورت گران‌بهارترین ثروت مشترک بشریت در خواهد آمد.^۷

۱. «ضادوا الغباوة بالفطنة» «مخالفت کنید کودنی را با زیرکی» عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الکلم، ص ۴۲۷؛ «بِإِصَابَةِ الرَّأْيِ يَقْوَى الْحَزْمُ» «به هدف‌خوردن این موجب تقویت دوراندیشی می‌شود» همان، ص ۳۲ «الامام علی (علیه‌السلام) عن النبی (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) (من خطاب الله تعالی له، نه السراج) ... يَا أَحْمَدُ اسْتَغْمِلْ عَقْلَكَ قَبْلَ أَنْ يَذْهَبَ فَمَنْ اسْتَغْمِلَ عَقْلَهُ لَا يَخْطِئُ وَلَا يَطْغَى» «امام علی (علیه‌السلام) از پیغمبر اکرم (از سخنان شب معراج): ... ای احمد! عقل خود را به کار گیر، پیش از آنکه از دست برود، که هر کس عقل را به کار اندازد، خطا نمی‌کند و به سرکشی دچار نمی‌گردد» دیلمی، ارشاد القلوب، ج ۱، ص ۲۰۵.

۲. «الْمَرْءُ بِفَطْنَتِهِ لَا بِصُورَتِهِ» «(ارزش) انسان به زیرکی اوست، نه صورت (زیبایی) او». غررالحکم، ص ۱۲۵.

3. Creativity.

4. Toyenbee.

۵. کفایت و همکاران، «بررسی شیوه‌های فرزندپروری با خلاقیت و...» پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ص ۳.

6. Toshiwo Doko.

۷. بررسی شیوه‌های فرزندپروری با خلاقیت و...، ص ۴۲.

برای دستیابی به این توانمندی که آینده روشن در گرو رشد آن است، مدیران و مربیان نیاز دارند تا از خلاقیت جوانان خود برای بقاء و حفظ ارزش‌ها و قدرت خود بهره گیرند. فرد خلاق می‌تواند با تفکر و اعمال خلاقانه‌اش از هر فرصتی هرچند کوچک، در جهت رشد و شکوفایی خود و برآوردن نیازهای اطرافش استفاده کند. همچنین خلاقیت، سبب بالارفتن پشتکار و تلاش مستمر در افراد می‌شود تا با هر مانعی که بر سر راهشان قرار می‌گیرد، از پذیرش مسئولیت خودداری نکنند و خود را از جمود فکری رها سازند.

خلاقیت در بهبود بهداشت روانی افراد در جوامع نقش بنیادی دارد. با پرورش توان خلاقیت، به افراد کمک می‌شود تا کمبودها و محرومیت‌های روانی و محیطی خود را در طول زندگی جبران کنند. احساسات و عواطف بیان‌نشده خود را به شکلی جدید یا به صورت آثار هنری، علمی، مطرح سازند و بتوانند در رویارویی با مشکلات روزمره از راهکارهای بسیار زیاده و در همان حال، نتیجه بخش استفاده کنند. فردی که از نیروی عظیم خلاقیت برخوردار است، نه تنها روبه روشن شدن با مسئله تازه و نو، با استفاده از تفکر خلاق خود و با بررسی جزئیات آن مسئله، خواهد توانست بهترین و سریع‌ترین راهکار را برگزیند و بدین صورت، او به علت توانایی در حل مسائل و از ترس رویارویی با آنها و تحت فشار روانی شدید، درمانده و نگران نخواهد شد.^۱

از سوی دیگر و طبق پژوهش‌ها خلاقیت، تأثیر بسزایی و عمیقی بر کارآفرینی در جامعه دارد. افراد خلاق با ویژگی‌های آفرینندگی خود می‌توانند به کارآفرینی در موقعیت‌ها و سطح‌های مختلف اقدام کنند و در جهت رشد و توسعه جوامع و اطرافیان خود، گام‌های مؤثری بردارند. کارآفرینی نیز سبب پیشرفت و توسعه علمی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی می‌شود و معضل بیکاری را برطرف می‌کند و از طرفی دیگر هم، رفع بیکاری باعث بالارفتن روحیه شادابی و نشاط، خوش بینی، امیدواری به آینده، کاهش جرم و جنایات و اعتیاد و شغل‌های دروغین می‌شود.^۲

1. Osborn Alex, Your Creative Power, Hamilton Books, United Kingdom, 2009. P3.

و پیرخانفی، ارتباط مؤلفه‌های فراشناختی خلاقیت با سلامت روان در دانشجویان، شناخت اجتماعی،

سال اول، ش ۲، ۱۳۹۱

2. Fillis. Ian, Rentschler Ruth, the role of creativity in entrepreneurship, 2009.

پیشرفت واقعی و سرمایه حقیقی جامعه، در حقیقت، با انباشت امکانات مادی و رفاهی افراد آن به دست نمی‌آید، بلکه زمانی جامعه‌ای پیشرفته و سرمایه‌دار است که علاوه بر مقدار لازم از امکانات، در تک‌تک افراد جامعه، به‌ویژه در جوانان، روحیه خودباوری، شجاعت، خلاقیت و باروری اندیشه وجود داشته باشد. خلاقیت، جرئت‌ورزی، اطلاعات و تجربه فراوان، منظومه‌ای هستند که اساس آنها با تلاش، همکاری، ارتباط سالم و به‌طور خلاصه به کمک اخلاق نیکو یا همان سبک زندگی صحیح تقویت می‌شوند. چرخ‌های پیشرفت جامعه با فکر خلاق می‌چرخد امکانات زیاد پیشرفت را تضمین نمی‌کنند با نبود نیروی فکر خلاق، مخصوصاً در جوانان، جامعه همیشه محتاج خواهد ماند. امیرالمؤمنین (علیه السلام) می‌فرماید: «الْتَلَطُّفُ فِي الْحِيلَةِ أَجْزَى مِنْ الْوَسِيلَةِ»؛ «دقت، زیرکی و خلاقیت در ارائه راهکار، بهتر از یافتن و دنبال کردن واسطه‌ها و انسان‌ها یا ابزاری است»^۱.

رسیدن به قله پیشرفت و ترقی، نیازمند نقشه راه است؛ همچنان‌که برای رسیدن به قله کوه نیاز به نقشه و راهنمایی است. کتاب می‌کوشد نقشه راه خلاقیت یا همان راه تولید فکر و ایده نو را در قالب شاخص‌هایی معرفی کند. شاخص‌ها جملات خلاصه‌شده‌ای هستند که همانند نقشه یا تابلوی راهنما مسیر صحیح را نشان می‌دهند. از این‌رو بعد از هر فصل، شاخص‌های آن فصل در جدول‌هایی تنظیم و معرفی می‌شوند. امید است تا راهنمایی روشن برای آینده ایران سربلند باشد؛ چنان‌که این امید دوم در دسترس نیست.

کتاب حاضر در بخش اول به دنبال شناخت دقیق ایده خلاقیت است. از این‌رو در فصل اول، خلاقیت از نگاه روان‌شناسان تعریف می‌شود و رابطه آن با واژه‌های مرتبط مشخص می‌گردد. پس از آن، به کمک کلیدواژه‌های مشترک همین مفهوم در متون دینی به بازبینی گذاشته می‌شود. در فصل دوم متغیرها و الگوی شکل‌دهنده این مؤلفه‌ها معرفی می‌شوند. در فصل بعدی، مراحل خلاقیت مشخص می‌گردد و در نهایت، مبانی، اصول و اهداف خلاقیت مطرح می‌شود. در بخش دوم، ابتدا مراحل حل خلاقانه مسئله می‌آید و پس از آن، روش‌ها و تکنیک‌های خلاقیت، با توجه به اهمیت و تأثیر آنها به

و کلاتری، صمد، ربانی، رسول، هزار جریبی، جعفر، بررسی میزان کارآفرینی دانش‌آموختگان در

عرصه نشریات و مطبوعات مجله نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۳، ۱۳۸۳ (از ۱۷۱ تا ۱۹۰)

۱. غررالحکم، ص ۱۱۳؛ «الطَفُّ الدَّقُّعُ مَعَ رَفَقٍ وَ يَقَابِلُهُ الْغَالِظَةُ وَ الْخَشُونَةُ» مصطفوی، التحقیق، ج ۱۰، ص ۱۹۳.

بحث گذاشته می‌شود. آسیب‌های خلاقیت و مطالب کلیدی پیرامون خلاقیت در کودکان جورچین نهایی کتاب را تکمیل می‌کند.

لازم است از هدایت‌های علمی و تلاشهای بی دریغ جناب آقای دکتر پرویز داودی، حجج اسلام دکتر رحیم میردریگوندی و دکتر محمدصادق شجاعی و نیز اعضای شورای علمی مرکز پژوهشی قدر، حجج اسلام و المسلمین آقایان: سید عبد الحمید ثابت، نعمت الله پناهی، محمد جمال خلیلیان، سید محمد کاظم رجایی، مهدی رجایی، و حسن یوسف زاده صامانه تشکر کنیم.

از امام عزیزانی که با مساعدت‌های ارزشمندشان ما را در این کار یاری نموده‌اند، به ویژه همسر و فرزندان عزیز، سپاسگزاری می‌کنیم و از درگاه خداوند متان، سلامتی و توفیق روزگارون همتان را خواهانیم.

جعفر علی گنجی کرشنجی ارشد روانشناسی

ابولفضل ساجدی، دبیر موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)